

MAJER BALÁZS

Az EU-országok hallgatótámogatási rendszerei

Szemponatok a magyar gyakorlat átalakításához

A tanulmány összefüggő elméleti keretben ismerteti a vizsgálatba bevont országok közösségi erőforrásokból finanszírozott hallgatótámogatási gyakorlatát, és az ezzel kapcsolatos legfontosabb elméleti kérdéseket. A felsőoktatás expanziója során egyre hangsúlyosabban merül fel számos olyan közgazdasági-fiskális és szociálpolitikai megfontolás, amelyek tudományos elemzése nélkül a felsőoktatás-finanszírozás kulcseleme nélkülözheti a hatékonyság és méltányosság elméleti kritériumainak érvényesülését. A tanulmány kitér az ismertetett elméleti keret és a nemzetközi tapasztalatok tükrében a magyar hallgatótámogatási rendszer elemzésére. Bár a hazai államilag finanszírozott hallgatótámogatási rendszerbe az utóbbi években (a diákhitelrendszer bevezetésével és a hallgatói normatíva megemelésével) jelentősnek tekinthető többletforrások áramlottak, a magyar gyakorlat a fent említett értékek megvalósulását tekintve számos problémát rejt magában. Az írás összefoglalja azokat az alapvető szempontokat, amelyeket a közösségi erőforrásokból finanszírozott hallgatótámogatási rendszernek ki kellene elégítenie, és megfogalmazza a jelenlegi rendszer átalakításához szükséges konkrét (és megvalósítható) társadalompolitikai lépéseket is.*

Journal of Economic Literature (JEL) kód: I22, I28.

A hallgatóknak nyújtott állami segítség legitimációja – néhány elméleti kérdés

Mi indokolja egyáltalán a felsőoktatásban tanuló hallgatók közösségi erőforrásokból történő támogatását? A válasz – a most alkalmazott oktatás-gazdaságtani paradigma fogalmaival¹ – az oktatási esélyegyenlőség fogalmában rejlik. Ezen elv szerint arra kell törekedni, hogy a megfelelő képességű és felkészültségű diákok felsőoktatásban való részvételi lehetőségét minél kevésbé korlátozzák anyagi szempontok (megélhetésük tanulmányi idejük alatt legyen megoldható, valamint az esetleges tandíjak kifizetését is tegyék közösségi segítség révén lehetővé²).

Az oktatási esélyegyenlőség megteremtése alapvetően a közoktatás feladata. Ilyen értelemben a felsőoktatásba való belépés szociális meghatározottsága alapvetően a meg-

* Ezúton is szeretném megköszönni *Semjén András*nak a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségét.

A tanulmány elsődleges referenciái az EU- és az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA), valamint Európai Gazdasági Térség (EEA) országai.

¹ A paradigmát és fogalmait tekintve lásd *Semjén* [1992].

² Ez a méltányossági alapú érvelés átfordítható egy hatékonysági alapú érvelésbe, amennyiben feltételezzük, hogy állami támogatás nélkül a társadalom kereslete a felsőoktatás iránt elmaradna az optimumtól.

előző oktatási szintek esélyegyenlőtlenséget generáló strukturális hatásainak a következménye.³ Emellett azonban a felsőoktatásra is hárul szerep a mobilitás elősegítésében, illetve a nem szokványos oktatási karrierutak (például a felnőttképzés során megvalósuló pályakorrekció) támogatásában. Az állami hallgatótámogatási formák megfelelő mértéke és szerkezete központi szerephez juthat a hátrányos helyzetű társadalmi rétegekből származó diákok felsőoktatásba történő belépését gátló pszichológiai akadályok elhárításában is.

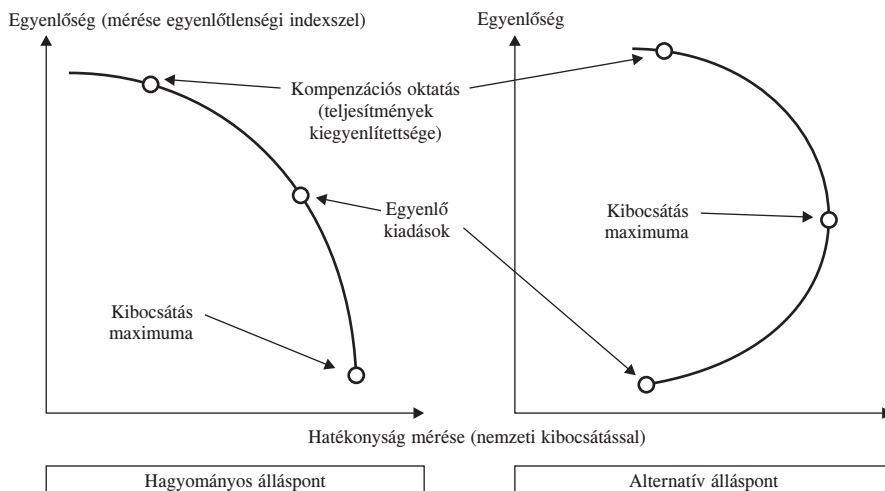
Az állam (közösség) számára e célra rendelkezésre álló eszközök közül csak az egyik az államilag finanszírozott hallgatótámogatási eszközök mértékének és strukturájának a helyes kialakítása – a felsőoktatásba történő belépés társadalmi esélyegyenlőtlenségeit érdemben befolyásolhatják a felsőoktatás társadalompolitikai (jogi) szabályozási környezetének más elemei is. Ezek közül a legfontosabb a felsőoktatásba való belépés megszerzésének módja (például az, hogy a megfelelő végzettség megszerzése esetén automatikus-e a felvétel, vagy versenyvizsga van stb.)

A hallgatótámogatási célokra rendelkezésre álló (vagy inkább erre szánt⁴) közösségi források elosztási elvét – az említett méltányossági kritérium mellett – a hatékonyság is meghatározhatja. Ennek alapján az állami támogatásokat úgy kellene elosztani, hogy azok a legmagasabb hozadékat termeljék (azaz a letehetősebb diákokat kellene támogatni).

A hatékonyság és egyenlőség (a közgazdasági szakirodalom alapvető tradíciójának tekinthető) hagyományos szembeállítását nem minden esetben tartható. Az ellentmondás elméletileg is feloldható, ha az 1. ábrát tekintjük. Az ábra eredetileg a közoktatásra és az oktatási kiadások elosztására készült. Belátható azonban, hogy a felsőoktatásra és az állami hallgatótámogatási eszközök elosztására is adaptálható (*Semjén [2003a]*).

1. ábra

Hatékonyság és méltányosság dichotómiája – két álláspont

Forrás: Stiglitz [2000] 386. o.

³ Szélesebb értelemben ebben a társadalmi viszonyrendszer egésze is szerepet játszik.

⁴ Ha elméleti szempontból közelítjük meg a kérdést, a hallgatók állami támogatásának társadalompolitikai elveit egyrészt a közösségre újraelosztható forrástömeg nagysága, másrészt az ezen a forrástömegen belül a hallgatók segélyezésére szánt összeg nagysága határozza meg. Mindkét esetben a végeredmény nem pusztán a gazdaság teljesítőképességén múlik, hanem az egymással versengő célok kielégítésének meghatározásában döntő szerep jut az egyes társadalmi csoportok politikai érdekérvényesítő képességének is.

A hagyományosnak nevezett álláspont szerint amennyiben a kiadásokat nem a legtehetségesebb tanulók támogatására használják fel, a kibocsátás csökken. Ez a kibocsátás-maximalizáló elv az oktatási esélyegyenlőség megvalósulása szempontjából elfogadhatatlan. Az alternatívának nevezett álláspont szerint azonban elképzelhető, hogy a kiadások határhözama a hátrányosabb helyzetűek támogatása esetén egy ideig magasabb lesz – ilyenkor a méltányosság javítása a hatékonyság emelkedésével is együtt jár.

Kulcskérdés annak megállapítása, hogy a hallgatóknak nyújtott állami támogatás mennyiben befolyásolja, befolyásolta-e egyáltalán az oktatási esélyegyenlőség növekedését. Mivel a hallgatók állami támogatása az EU-országaiban több évtizedes múltra tekinthet vissza, az empirikus elemzés alapján tudományos érvényű megállapítások levonására nyílik lehetőség.

A pénzügyi segítség hatása

A hagyományos közgazdasági elmélet azt sugallja, hogy ha valaminek az ára csökken, az iránta való kereslet növekszik. Ebben az értelmezésben, ha a hallgatók anyagi támogatását növeljük, ezzel csökkentjük az oktatási szolgáltatás árát, így növekedni fog a felsőoktatási jószág iránti fizetőképes kereslet.

Számos országban végeztek kutatásokat⁵ arról, hogy milyen hatással van a hallgatók anyagi támogatása a felsőoktatásban való részvételi esélyegyenlőtlenség csökkenésére. A vizsgálatoknak különös hangsúlyt adott az a tény, hogy vizsgált országokban az elmúlt három évtizedben a népesség felsőoktatásban való részvételi arányszámai folyamatosan emelkedtek. A kutatási eredményeket a következőképpen foglalhatjuk össze: a hallgatóknak nyújtott állami pénzügyi segítség lebonthatja ugyan az alacsonyabb jövedelmű családokból származó diákok előtt álló pénzügyi korlátokat a felsőoktatásba való belépéshez, de a hallgatótámogatási formák expanziója önmagában nem jár együtt a felsőoktatáshoz való hozzáférés egyenlőtlenségeinek a *jelentős* csökkenésével. (Általában elmondhatjuk, hogy míg a nemek szerinti részvételi arányok kiegyenlítődni látszanak, a felsőoktatási részvétel szülőik iskolai végzettsége általi meghatározottsága erős maradt.) Ennek fő oka, hogy túl sok alacsonyabb jövedelmű családból származó diák hullik ki a felsőoktatást megelőző oktatás alacsonyabb szintjein,⁶ vagy olyan tanulmányi életutat választ, amely ellehetleníti a felsőoktatáshoz való hozzáférést.

Róbert [2000] szerint az igazi törésvonal a magyar társadalom megfelelő korcsoportjában nem a felsőoktatásba jelentkezettek, illetve a felsőoktatásba felvettek között húzódik meg, hanem a felsőoktatásba jelentkezettek, illetve nem jelentkezettek között. Ez azt látszik alátámasztani, hogy a társadalmi szelekció mára a felsőoktatási szintet megelőző oktatási szinteken megtörténik. Ezért a hallgatósegélyezési politikát, bár szerepe indokolt, Magyarországon sem lehet *önmagában* hatékony eszköznek tekinteni az oktatási esélyegyenlőség megteremtésére.

A hallgatók állami támogatását többek között elsősorban az oktatási esélyegyenlőség megteremtése, elősegítése legitimálja. Ha azonban a felsőoktatásban a többszorosítás tár-

⁵ Woodhall [1990] és [1992], illetve Mace [1992]. A tanulmány elsődleges referenciájaként szereplő országok gyakorlatát tekintve lásd EC [1999] C3/D, illetve EC [1998].

⁶ Az alacsonyabb jövedelmű családokból érkező diákok számára a munka sokkal nyomósabb alternatíva az oktatással szemben, nemcsak kulturális, hanem anyagi okok miatt is: számukra a munkajövedelem kiesése sokkal magasabb életkereset-lehetőség (*opportunity cost*) elmulasztását jelentené, mint a tehetősebb társaik esetében. Emellett az alacsonyabb jövedelmű családokból származó diákok sokkal ambivalensebbek a felsőoktatással kapcsolatban, félnek rá időt és pénzt áldozni.

1. táblázat

A felsőoktatásba belépők társadalmi osztályok szerint Egyesült Királyság, 1991–1998
(százalék)

Társadalmi osztály	1991/ 1992	1992/ 1993	1993/ 1994	1994/ 1995	1995/ 1996	1996/ 1997	1997/ 1998	1998/ 1991
Felsőfokú végzettségűek	55	71	73	78	79	82	80	45
Középosztály	36	39	42	45	45	47	49	36
Szakképzett nem fizikai dolgozó	22	27	29	31	31	31	32	45
Szakképzett fizikai munkás	11	15	17	18	18	18	19	73
Betanított munkás	12	14	16	17	17	17	18	50
Szakképzetlen	6	9	11	11	12	13	14	133
Összesen	23	28	30	32	32	13	34	48

Forrás: Greenaway-Haynes [2000] 10. o.

sadalmi szelekciós mechanizmus miatt a magasabb társadalmi státusú csoportok felülreprezentáltak, akkor a hallgatótámogatási rendszerek – paradox módon – könnyen torz társadalmi jövedelem-újraelosztáshoz vezethetnek.

A hallgatóknak nyújtott állami segítség formái

Az állami szerepvállalást feltételező, hallgatókat segítő pénzügyi eszközöket többféle-képpen csoportosíthatjuk. Az állam segítséget nyújthat a hallgatóknak a közvetlenül a felsőoktatási képzés során felmerült költségeik kifizetésében (tandíj, költségterítés), de segíthet a felsőoktatás közvetett költségeinek a viselésében is (szállás, utazás, étkezés).⁷ Az állami segítségnyújtás eszközein belül léteznek felhasználásukat tekintve kötött állami hallgatótámogatási formák (például amikor a tandíj összegét vagy annak egy részét az adóból/adóalapból) le lehet írni), és kötetlen felhasználású hallgatótámogatási formák is (ilyen például a segély). Az állami segítséget kaphatja közvetlenül a hallgató, de kaphatja a hallgatót befogadó intézmény is, ez utóbbi esetben az állam a támogatás elosztását az intézményre bízta. Az állami támogatás módját a szerint is osztályozhatjuk, hogy a hallgató és/vagy a hallgató családja részesül-e benne.⁸ A hallgatóknak nyújtott állami támogatás lehet pénzbeli vagy természetbeni (szubvencionált szolgáltatások, speciális munka-lehetőségek hallgatók számára) stb.

Jelen keretek között a leginkább kézenfekvő a hallgatótámogatási elemek következő csoportosítása.

1. Pénzbeli juttatások a hallgatók részére
 - segélyek és hitelek formájában,⁹
 - tandíjmentesség, tandíjkezdvezmény formájában.¹⁰
2. Családnak nyújtott pénzügyi támogatások:
 - a családi pótlékok rendszere,
 - az adókedvezmények rendszere.
3. Egyéb juttatások (étkezés, szállás, utazás, egészségügyi ellátás).

Az adott ország felsőoktatás-finanszírozási modellje és társadalompolitikai hagyomá-

⁷ A felsőoktatás költségeinek csoportosításáról lásd Johnstone [1991].

⁸ Bővebben lásd Woodhall [1992] 1352. o.

⁹ Ebben a tanulmányban a hallgatói hitelek egyéb, speciális jellemzőinek összefoglalásával és nemzetközi összehasonlításával nem foglalkozom (erről lásd Majer [2002] vagy EC [1999]).

¹⁰ Ezzel tanulmányomban nem foglalkozom – lásd Semjén [2003b].

nya meghatározza, hogy az állam a hallgatóknak nyújtott pénzügyi segítséget a rendelkezésre álló eszköztárból milyen elemek kombinációjával valósítja meg. Mivel a fejlett országokban jelenleg alkalmazott finanszírozási modellek több mint 30 éves fejlődési pályára tekintenek vissza, hasznosnak tűnhet ezek vizsgálatát történeti aspektusban elkezdeni, röviden áttekintve az állami pénzügyi hallgatótámogatási formák néhány évtizedes történetét.

A nyugat-európai országok hallgatótámogatási politikájának rövid történeti áttekintése és tipológiája

Az európai országokban már az 1950-es években is létezett a hallgatók támogatásának számos formája. Ezek egy része közvetlenül a felsőoktatási intézményektől származott, és a tehetséges, rászoruló hallgatókat segítette. Ez a támogatási forma jelentette a segítség fő forrását a hagyományosan decentralizált oktatási rendszerű európai országokban (Egyesült Királyság, Németország). Széles körűnek mondható központi kormányzati ellátás létezett Spanyolországban, Olaszországban, valamint Belgiumban, Dániában, Norvégiában, Hollandiában és Svédországban (utóbbi országokban az állami segítség már hitelek formájában is megnyilvánulhatott).

A jelenleg a fejlett világban ismert hallgatótámogatási rendszerek a hatvanas és a hetvenes években – a felsőoktatás tömegesedésére adott válaszként és azt elősegítendő – alakultak ki. A már meglévő decentralizált támogatási rendszereket az egységes országos szociálpolitikai rendszer elérése érdekében központosították. Az újonnan bevezetett, illetve szélesebb körre kiterjesztett támogatási rendszereket nemzeti pénzügyi alapok megteremtésével finanszírozták.

A hallgatótámogatási rendszerekre fordított közösségi források – hasonlóan a felsőoktatási kiadásokhoz – erőteljes expanzióját figyelhetjük meg az említett történelmi korszakban (ennek okairól lásd *Hrubos* [2000]). A kiépült rendszereket azonban már a hetvenes évek végétől kezdődően komoly kihívások érték.

A fejlett országok hallgatótámogatási rendszereinek rugalmasságát (társadalompolitikailag tudatos és felelős kezelését) jól mutatja a reformok magas száma (a vizsgált 18 országban 30 év alatt közel 100 reformot hajtottak végre, amelynek több mint kétharmadát az utolsó két évtizedben, 40-et a kilencvenes években – *EC* [1999] C1/B1). A hallgatótámogatási rendszereket és a finanszírozási formákat érő ellentmondásokra és az új kihívásokra országonként nem egységes válaszok születtek. Egyes országok fenntartották, illetve növelték ilyen célú kiadásaikat, míg más országcsoportok visszafogták azokat.

Összességében megállapítható, hogy a nem európai OECD-országokban (Ausztrália, Japán, Egyesült Államok, Kanada) a nyolcvanas és kilencvenes évek során csökkentették (ha nem is nominálisan, de arányaiban) a felsőoktatás állami támogatását, és a tandíjak, valamint a megélhetési költségek egyre nagyobb részét hárították át a hallgatókra és családjaikra. Az évtized folyamán a támogatási formák körében előtérbe kerültek a (mind piaciabb feltételekkel nyújtott hallgatói) kölcsönök, és háttérbe szorultak a segélyek. Az ezekben az években megforduló trend, a közösségi részarány csökkenése a hallgatói és családi költségrész rovására egyértelműen nyomon követhető Ausztrália, Japán, Egyesült Államok, Kanada felsőoktatás-politikájában (*World Bank* [2002] és *Johnstone* [2001]).

Az európai országokat tekintve, nem lehet ilyen egységes képet rajzolni. Az egyes európai országokban kialakult hallgatótámogatási formák mai napig tartó történeti fejlődésének összehasonlításában nehéz minden rendszerre nézve általánosan érvényes összefüggéseket megállapítani. Ahhoz, hogy a finanszírozás szerkezetére és gyakorlatára álta-

lánosításra és modellalkotásra alkalmas megállapítások tehessünk, az országokat csoportosítanunk kell. Az általunk használt csoportokat az határozza meg, hogy a következő két-két meghatározó alapelv közül az adott közösség vagy választott döntéshozó testülete melyikre helyezi a súlypontot:

– a közvetlen oktatási költségekhez történő közösségi vagy egyéni hozzájárulások mértékét illetően (azaz létezik-e a tandíj intézménye, illetve ez mennyiben effektív a hallgató szempontjából);

– a hallgató számára közvetlenül és közvetetten felmerülő oktatási költségekben a családi felelősség/szerepvállalás vagy hallgatói pénzügyi függetlensége tekintetében (azaz az állam a hallgatót vagy a hallgató családját támogatja-e).

E differenciáló elvek alapján a fejlett nyugat-európai országokat négy csoportra oszt-hatjuk.¹¹

1. *A felsőoktatás költségeihez való jelentékeny egyéni hozzájárulás* (relatív magas tandíjhányad) és *családi szerepvállalás a hallgatói (megélhetési) terhek vállalásában*. Az ezzel a modellel jellemezhető országok alapvetően segélyekkel operáló támogatási rendszerrel építettek ki. Ide sorolható Belgium, Görögország, Spanyolország, Franciaország, Írország (1995-ig), Olaszország, Portugália. Ugyanakkor a szülőknek nyújtott támogatások terén általános tendencia a nyújtott adókedvezmények (esetenként igen jelentékeny) kiszélesedése is. Ezekben az országokban a hallgatói hitel nem integráns része a hallgatótámogatási rendszereknek.

2. *Kizárólagos állami szerepvállalás az oktatási költségek fedezésében és családi szerepvállalás a hallgatói (megélhetési) terhek vállalásában*. Az itt alkalmazott támogatási forma a segély és hitel kombinációja, a szülőknek adórendszeren keresztül nyújtott jelentékeny segítséggel (Németország 1973-tól, Hollandia 1986-ig).

3. *Döntően állami szerepvállalás az oktatási költségek fedezésében és a hallgató pénzügyi függetlensége*. A meghatározó állami hallgatótámogatási formák a segélyek és hitelek (vagy pusztán hitelek), szülőknek nyújtott támogatások nélkül (Dánia, Hollandia 1986-tól, Finnország, Svédország, Egyesült Királyság 1990-től 1999-ig és Norvégia).

4. *Személyes hozzájárulás az oktatás költségeihez és köztes állapot a családi szerepvállalás és a hallgató pénzügyi függetlensége között* (Egyesült Királyság 1999-től).

Ezt a „csoportot” az Egyesült Királyság hallgatótámogatási politikájában a kilencvenes évek végétől és a 2000-es évek elejétől bekövetkezett változások hívták életre. (Megkülönböztetése azért is indokolt, mert ebbe a csoportba tartoznak olyan nem európai OECD-országok, mint az Egyesült Államok és Ausztrália, lásd erről *Chapman* [2001], illetve *Conklin* [1998]). 1999-től az angol elsődiplomás nappali tagozatos hallgatók tandíjat fizetnek (jelenleg 1100 font körüli összeg). A támogatás alapja a jövedelemarányos visszafizetési rendszerű hallgatói hitel (a segélyek az ezredfordulóra megszűntek). Ugyanakkor az angol hallgatótámogatási rendszerben 2004 őszétől komoly változások valószínűsíthetők. 2003 januárjában terjesztették társadalmi vitára a komplex reform tervezetét, melynek deklarált célja a hallgató pénzügyi függetlenségének további erősítése. A rendszer reformjának három kulcseleme van: újra bevezetnék a segélyrendszert, a tandíjakat liberalizálnák és differenciálnák, valamint lehetőséget teremtenének a tandíjfizetés elhalasztására a diploma megszerzése utáni periódusra (a rendszert illetően lásd *HEFCE* [2000], illetve *HECS* [2003]).

A nyugat-európai hallgató-támogatási rendszereket a következőképpen jellemezhetjük.

– Az európai országokban a hatvanas-hetvenes években létrejött rendszerek alapvető elosztási és finanszírozási elveiket tekintve meglepően stabilak maradtak az elmúlt 30 év

¹¹ A csoportosítás alapelveit tekintve lásd *EC* [1999] 37. o.

reformjai és változásai ellenére is. Csupán két ország (Hollandia és az Egyesült Királyság) váltott finanszírozási modellt.

– A felsőoktatás költségeinek finanszírozásában a hallgatói részarány növekedése egyértelmű tendencia. Azokban az országokban, ahol létezik a tandíj intézménye, a tandíjak jelentékeny növekedése általánosnak tekinthető. Írország kivételével az utóbbi évtizedekben nem történt példa a tandíj intézményének eltörlésére, de bevezetésére és a liberalizációjára számos példa akad. Szintén a hallgatói részarányt növeli a hallgatói kölcsönök fokozottabb előtérbe helyeződése, valamint a már meglévő rendszerek esetében az állami kamattámogatás arányának szintén általánosnak tűnő csökkenése.

– A tandíjak növekedése (bevezetése) minden országban együtt járt a rászoruló hallgatóknak, illetve családjaiknak folyósított támogatások ugrásszerű megnövekedésével (a nettó hatás a fiskális egyenlegben ezzel együtt is átlagban pozitív.)

– Azokban az országokban, ahol a hallgatók támogatásának eszköztárában központi szerephez jutnak a családi jövedelemtől függő eszközök, a rendelkezésre álló közösségi erőforrásokat minden esetben központilag meghatározott jövedelmi kritériumok alapján allokálják. Az elosztás ezenkívül a rászorulóknak számára ténylegesen felmerülő költségek szerint is differenciál, azaz igyekeznek figyelembe venni a képzés során az egyének számára felmerülő különböző költségek közötti eltéréseket.

– A támogatások allokálásában elsősorban a szociális szempontok, nem pedig a tanulmányi teljesítmény játszik szerepet.

– Minden vizsgálatba bevont országra jellemző, hogy az állami támogatási rendszernek olyan eleme létezik, amely mindenki számára elérhető (legyen a hangsúly a családoknak nyújtott támogatásokon vagy a hallgatói pénzügyi függetlenséget megteremtő finanszírozási prioritásokon).

– Végül: minden ország hallgatótámogatási társadalompolitikájára jellemző a különböző hallgatótámogatási rendszerek (hitelek, segélyek, adókedvezmények stb.) integrált szemlélete. Az elérhető támogatások összehangolása biztosítja a közösségi erőforrások hatékony és az egyén számára méltányos allokációját.

A hallgatók támogatására fordított közösségi kiadások összehasonlítása

A hallgatók támogatására fordított közösségi erőforrások nagyságát a következő összefoglaló táblázat (2. táblázat) segítségével hasonlíthatjuk össze a nyugat-európai országok között.

Amennyiben a támogatásban részesülő hallgatók arányának időbeli alakulását vizsgáljuk (1987-től 1999-ig) a beiratkozott hallgatók százalékában, a következő megállapításokat tehetjük: a legtöbb országban a támogatásban részesülők arányának növekedése lépést tartott vagy meghaladta a beiratkozott hallgatók számának növekedését (ez történt a következő országokban: Portugália, Svédország, Spanyolország, Írország, Franciaország, Finnország, Egyesült Királyság, Norvégia). Németországban, Belgiumban és Hollandiában azonban az ellenkező tendencia érvényesült. Ezek az országcsoport-megoszlások alakulnak ki akkor is, ha ugyanebben a periódusban a hallgatói létszám növekedését a hitelekre és segélyekre fordított források növekedésének függvényében vizsgáljuk.

Mindenképpen kiemelhető, hogy míg a magyar hallgatótámogatási kiadások aránya egyike a legalacsonyabbnak Európában, az egy tanulóra jutó GDP-arányos kiadás egyike a legmagasabbnak. Ez a hallgatótámogatási kiadások felsőoktatási kiadásokon belüli – európai viszonylatban vett – rendkívül alacsony arányára enged következtetni.

2. táblázat
A hallgatótámogatási kiadások nemzetközi összehasonlítása, 1995
(százalék)

Ország	Közösségi kiadások/GDP	Oktatási kiadások/közösségi kiadások	Felsőoktatási kiadások/oktatási kiadások	Hallgatótámogatási kiadások/felsőoktatási kiadások	Hallgatótámogatási kiadások/GDP	Egy hallgatóra jutó hallgatótámogatási kiadás/egy főre jutó GDP
Ausztria	52	11	19	6	0,07	–
Belgium	51	11	21	17	0,20	29
Dánia	58	14	21	33	0,63	38
Egyesült Királyság	41	13	24	38	0,47	61
Finnország	57	13	28	19	0,41	41
Franciaország	51	12	18	9	0,10	33
Hollandia	56	9	30	26	0,41	45
Írország	39	13	23	24	0,29	–
Németország	48	10	23	9	0,10	–
Norvégia	48	16	27	36	0,73	42
Olaszország	48	10	16	6	0,05	42
Spanyolország	45	11	18	7	0,06	35
Svédország	64	12	28	27	0,59	70
EU-átlag	48	11	21	17	0,18	47
Magyarország	51	10	19	10	0,09	70

Forrás: EC [1999] 24–30. o., Polónyi [1996], KSH [2001].

A segítségnyújtás formái

Szegélyezési és hitelezési rendszerek a vizsgált országokban

A támogatási forma elemei. A vizsgált országokban megtalálható mind a kizárólag a segélyekre, mind a csak a hitelekre alapuló hallgatótámogatási gyakorlat. Ez utóbbi Izlandon működik, csak segélyek formájában elérhető az állami pénzügyi asszisztencia Belgium flamand tartományában, Görögországban, Spanyolországban, Írországban, Ausztriában és Portugáliában, de Franciaországban, Olaszországban és Belgium valloni részein is 1 százalék alatti azon hallgatók aránya, akik hiteleket vesznek fel. A segélyalapú hallgatótámogatási formát előnyben részesítő országokban a hallgatói hitelek bevezetése régóta napirenden van, illetve erre már számos próbálkozás történt.¹²

Általánosságban megállapítható, hogy azokban az országokban, ahol léteznek hallgatói hitelek, ott ez a forma a támogatási rendszer integráns része, és a hitelek a segélyekkel együtt alkotnak kombinált rendszert. Ezzel összefüggésben a jogosultságot e két támogatási összetevő esetében hasonló feltételekkel fogalmazzák meg. A hallgatók általában szabadon dönthetnek arról, hogy igénybe veszik a kiegészítő hitellehetőséget, vagy sem.¹³

A támogatás forrása és az elosztás szintje. A közösségi kiadás a finanszírozás forrása

¹² Portugália kidolgozott egy államilag támogatott hitelrendszert, amelyet végül nem vezettek be; az 1991-ben Franciaországban bevezetett hitelrendszer kudarcot vallott; a Görögországban 1991-ben bevezetett hitelrendszert 1995-ben eltörölték, illetve Spanyolországban 1996 óta van napirenden a kérdés.

¹³ Kivétel akad mindkét megállapítás alól: Franciaországban a segélyben részesülő hallgatók nem vehetik

szerint lehet központi költségvetési, regionális vagy helyi szintű. Minden országban a támogatások döntő része *egyetlen* szintről származik. Amennyiben a támogatást a központi (nemzeti) költségvetés nyújtja, a jogosultság hallgatókkal szemben megfogalmazott pénzügyi kritériumait is ezen a szinten (a központi kormányzat közvetlen szervei) határozzák meg (Franciaországban, Ausztriában, Finnországban, Svédországban és Norvégiában). Spanyolország baszk tartományaiban, Németországban és Olaszországban a támogatás elosztásának legmagasabb adminisztratív szintje a regionális kormányzati szint (döntően innen érkeznek a források is). Spanyolországban, az Egyesült Királyságban és Írországban autonóm önkormányzati szinten allokálják a forrásokat. Ritka, de a gyakorlatban megtalálható az intézményi szintű modell (Portugália állami intézményeiben és Finnországban. A finn rendszer hasonlít a legjobban a magyar gyakorlatra – az itteni felsőoktatási intézmények mindegyikében megtalálható egy, a hallgatói közösség felügyeletével és részvételével működő pénzügyi támogatási bizottság, amely a kérelmeket fogadja és elbírálja).

A támogatásra való jogosultság elemei. *Általános feltételek.* Megállapítható, hogy a támogatások a nappali tagozatos hallgatókra szorítkoznak.¹⁴ A támogatásokra a hallgatók csak az első diploma megszerzéséig jogosultak.

Jövedelemvizsgálat. A holland és az angol hallgatói hitel kivételével minden országban a hitelek és segélyek formájában nyújtott állami segítség jövedelmi kritériumokhoz kötött (az említett két országban a hitelek nagyon közel állnak a piaci feltételek mellett nyújtott kölcsönökhöz, így az univerzális hozzáférés nem jár automatikusan mindenki számára elérhető állami támogatással). A gyakorlatban legelterjedtebb modell szerint nem jár támogatás, ha a hallgató és/vagy a család nettó jövedelme egy *maximum határ* fölé kerül, és a hallgató a támogatások teljes összegére jogosult, amennyiben ugyanez a mutató egy *minimum* érték alatti szintre süllyed (ezek a jövedelemhatárok az országok többségében a nemzeti minimálbérékhez képest elég magasan vannak meghatározva). A legtöbb országban közbenső kategóriák egész sorát hozzák még létre, amelyek alapján a segítséget tovább differenciálják.

Dániában, Hollandiában, Finnországban és Svédországban a hallgató munkajövedelmét is figyelembe veszik a támogatás megállapításakor. Az országok többségében a hallgatókat a szerint differenciálják, hogy a szüleikkel élnek-e, vagy sem (utóbbi esetben magasabb támogatásra jogosultak). Nem általános, de megtalálható az állandó lakóhely és az intézmény székhelyének földrajzi távolságát figyelembe vevő megkülönböztetés is. Az Egyesült Királyságban az intézmény székhelye (London vagy nem London) a differenciáló elv.

A legtöbb országban a hallgatókat eltartottként kezelik 25 éves korukig (ha nem alapítottak családot korábban), így a jövedelemvizsgálat az egész családra vonatkozik. Az északi országokban 20 év ez az életkorhatár, ezen túl csak a hallgató jövedelmét vizsgálják (a nagy többség részeseül támogatásokban). Hollandiában az alapsegélyt csak a hallgató jövedelme befolyásolja, egyedül a kiegészítő segély kötött szülői jövedelemhatárhoz. Dániában, Németországban, Svédországban a nyújtott támogatás fokozatosan csökken a családi és/vagy hallgatói jövedelem emelkedésével, de a nyújtott támogatásban a segély és a hitel aránya állandó marad.

Számos országban a jövedelembevallásokat nem tekintik megbízható alpnak a támogatás allokálásához, ezért más tényezőket is figyelembe vesznek (vagyonai mutatókat, például a lakás/ház értékét vagy az adómentes jövedelmeket – ez a gyakorlat Olaszországban és Portugáliában 1997 óta, valamint Spanyolországban és Belgium flamand tartományaiban).

fel a *prét d'honneur* (vagyonai alapon erősen szelektíven allokált) néven ismert hitelt. Németországban a támogatást (a segélyt és a hitelt) fele-fele arányban folyósítják minden jogosult (és igénylő) számára.

¹⁴ Egyedül Svédország kivétel ez alól, ott az a gyakorlat, hogy a nem nappali tagozatos hallgatók a nappali tagozatosoknak járó támogatások felét megkaphatják.

Különleges helyzet alakult ki Görögországban és Olaszországban, ahol jövedelmi viszonyaikat tekintve több a rászoruló, mint ahány hallgató támogatását a rendelkezésre álló (illetve erre szánt) források lehetővé teszik. Ezért a jogosultakat középiskolai eredményeik alapján másodszor is megszürik. Becslések szerint ezekben az országokban a jogosultak (rászorultak) mintegy ötöde nem jut segélyhez.

Korhatár. A vizsgálatba bevont országok többségében létezik korhatárfeltétel a jogosultság megállapításában. Ez a mutatószám nagyon szóródik. Hollandiában 27 éves kor után csak hiteleket lehet felvenni. A jogosultságot a hallgatók elvesztik Ausztriában (1998 óta) 30 évesen, Svédországban 45 évesen, Norvégiában 65 évesen (!).

Tanulmányi előmenetel és teljesítmény. Minden vizsgált országban a jogosultságnak (illetve annak megtartásának) feltétele a tanulmányok normál ütemű elvégzése. Általában időlimitet állítanak fel arra, hány évig lehet a támogatásokat igénybe venni. Belgiumban, Franciaországban, Írországban és az Egyesült Királyságban évisméltés esetén a támogatások szünetelnek (bár Franciaországban és az Egyesült Királyságban a kölcsönlehetőség e periódus alatt is megmarad).

Spanyolország, Ausztria és Norvégia némiképpen rugalmasabb, a hallgatók számára egy többletétvet engedélyez a jogosultságot illetően (de előbbi két ország az eredményeket folyamatosan monitorozza, és átlag alatti teljesítmény esetén nem lehet támogatáshoz jutni. Nagyon gyenge teljesítmény esetén ráadásul a támogatást a hallgatóknak vissza is kell fizetniük). A teljesítmény ellenőrzése nem szokatlan gyakorlat Európában: a már említett standardokon kívül egyes országok (Ausztria, Finnország, Svédország, Izland) azt is megszabják, hogy a hallgatónak időarányosan mennyi kreditet kell teljesíteniük a jogosultság elnyerésére, illetve fenntartására.

Hollandia egy különleges ösztönzési rendszert dolgozott ki a hallgatói teljesítmény motiválására és a felsőoktatási intézményben töltött idő minimalizálására. 1996-tól a hallgatók feltételes hitelhez juthatnak. Ezt a hitelt segéllé lehet alakítani megfelelő tanulmányi teljesítmény és hat vagy annál kevesebb év diplomamegszerzési időtartam esetén. Norvégiában ez a határ öt év: ha valaki ennyi időn belül diplomát szerez, lehetősége van ilyen konverzióra.

Speciális esetekben az európai országok lehetőséget nyújtanak a hallgatók számára a jogosultsági idő kiterjesztésére. Ilyen esetek lehetnek a tartós betegség, illetve a terhesség időszaka. Különleges esetekben speciális elbírálásra tarthat igényt a hallgató Franciaországban, Ausztriában, Finnországban, Svédországban és Németországban (ennek egyik alapesete az évisméltésre, évhalasztásra kényszerülő hallgató szorult pénzügyi helyzete).

A hitelekben és segélyekben részesülők arányai és a segítség mértéke. A 3. táblázatban az országokat a teljes segítség (segély és hitel összege) alapján állítottam sorrendbe. Így szembetűnő, hogy azokban az országokban, ahol a hitelrendszer a hallgatótámogatási politika integráns és lényegi eleme, a hallgatók számára rendelkezésre álló források számosságuk. Nincs fordított arányosságú összefüggés a támogatás átlagos értéke és a támogatottak száma között (ellenkezőleg: ahol többen kapnak támogatást, ott magasabb a támogatásként kifizetett átlagos összeg). Ezért az összefüggésért a hitelekkel operáló támogatási rendszerek a „felelősek”.

A segély-hitel arányát mutató oszlop beállításával azt a már hivatkozott és elméletileg alátámasztott (hatékonyak és méltányosnak gondolt) elvet próbáltam a gyakorlatban is megvizsgálni (lásd Majer [2002]), amely a hallgatótámogatási társadalompolitikában a segélyek és hitelek egymáshoz viszonyított arányát 1:1-ben vélte megtalálni (ez a táblázatban 100 százalék. E felett a segélyek, ez alatt a hitelek részaránya van túlsúlyban. Érdekes módon az Európai Unió átlaga éppen a kívánt arányt mutatja.)

3 táblázat

A segélyekben és hitelekben részesülők aránya, valamint a segítség átlagos mértéke
(10 hónapra – 1995/1996)

Ország	Százalékarány		Összeg (euró)		Összesen	Segély/ hitelösszeg (százalék)
	segély	hitel	segély	hitel		
Belgium – flamand	19	0	1209	0	1209	–
Spanyolország	14	0	1395	0	1395	–
Portugália	16	0	1398	0	1398	–
Belgium – vallon	19	0	853	1211	2064	70
Olaszország	3	0	2334	0	2334	–
Írország	58	0	2934	0	2934	–
Németország	16	16	1645	1645	3290	100
Franciaország	21	1	2067	1310	3377	158
Ausztria	14	0	3397	0	3397	–
Egyesült Királyság	96	59	1934	1733	3667	112
Hollandia	78	12	2023	2124	4147	95
Dánia	91	41	3064	1450	4514	211
Finnország	66	28	2575	1988	4563	130
Svédország	78	58	1413	3856	5269	37
Izland	0	57	0	5481	5481	0
Norvégia	66	68	1741	4479	6220	39
EU-átlag	29	12	1933	1978	3911	98
Magyarország	99	28	280	1000	1280	28

Megjegyzés: Az európai adatok számítási módja: támogatásra kifizetett összeg/a támogatásban részesülők száma. A magyar segélyekre vonatkozó adat 1995/1996-os – az európai adatokkal történő összemérhetőség miatt – a hitelrendszerre vonatkozó adat viszont 2001/2002-es (a referencia-időpontban még nem létezett a magyar rendszer). Az adatok a normatíva, illetve a felvehető hitelmaximum számai, 250 forintos euróárfolyammal kalkulálva.

Forrás: EC [1999] I.2. 11–12. o.

Családnak nyújtott pénzügyi támogatások

Elméleti kérdések. Alapvetően kétféle eszköz használható a családoknak nyújtott támogatások gyakorlati megvalósítására: az egyik a családoknak nyújtott közvetlen kifizetés módszere (családi pótlékok), a másik az adómegettakarítást lehetővé tévő eszközök rendszere. Az adómegettakarítás elérésére a következő módszerek állnak rendelkezésre: eltartottak után járó adókedvezmények,¹⁵ adómentességek, illetve adójóváírások.

Az adókedvezmények kétféleképpen érhetik el, hogy az érintett, a jogosultságokat igénybe vevő családok kevesebbet adózzanak: vagy a jövedelemadó meghatározására szolgáló adóalapot csökkentik különböző összegekkel, vagy pedig megemelik számukra azt a jövedelemhatárt, amelynek alapján magasabb adókulccsal adóznak (mivel az európai adórendszerek mindegyike progresszív, ez családi szinten növeli az adómegettakarítást). Az utóbbi eljárást általában akkor alkalmazzák, ha minden adófizető számára felmerülő költségeket akarnak figyelembe venni, az előbbi módszer pedig célzott rétegeket

¹⁵ Kulcskérdés, hogy az egyes országok kit tekintenek eltartottnak, azaz a hallgatót hány éves koráig kezelik a családi jövedelmektől függően.

értető egyedi költségterhek elismerését teszi lehetővé. Adómentesség esetén a jövedelem azon része után, amely az első vagy első néhány adósávba esik, nem kell adót fizetni.¹⁶

Az adójóváírás esetében az adófizető közvetlenül a fizetendő adójából vonhatja le a megfelelő összeget, amely levonás definíció szerint nem függ az adózandó jövedelem nagyságától. Emiatt az adójóváírás inkább hasonlít a közvetlen támogatásokhoz, mint a hagyományos adókedvezményekhez. Ezt a módszert azért alkalmazzák, mert az adókedvezmények más módjai minden valószínűség szerint az újraelosztást mérséklő hatásúak.

Amennyiben az adókedvezményeket az adóalap bizonyos százalékában határozzák meg, a regresszív jövedelem-újraelosztó hatás egyértelmű. Szintén a magasabb jövedelműek járnak jobban akkor, ha az adókedvezményt fix összegben határozzák meg. Ennek oka, hogy magasabb jövedelem marginális adókulcsa magasabb, így azonos mértékű adóalap-csökkentés a magasabb jövedelműek számára magasabb összegű adómegetakarítást jelent.¹⁷ Gyakran előfordul az is, hogy a maximális adókedvezmény-összeget az alacsonyabb jövedelműek nem tudják kihasználni, mert egyszerűen nem fizetnek ehhez elegendő adót. Mindehhez járul, hogy az adókedvezményt csak azok tudják igénybe venni, akiknek van adózandó jövedelmük. A regresszivitást fokozza az a gyakorlatban megtalálható társadalompolitikai gyakorlat, amely az eltartottak oktatással kapcsolatban felmerülő költségeivel arányos kedvezmény-igénybevételt tesz lehetővé (a jövedelem növekedésével a családok oktatási kiadásai emelkednek).

Az adómentesség alkalmazása esetén azonos adómegetakarítás érhető el a különböző jövedelműek között, mert az alacsonyabb adósávokban mindenki egyforma kulcs szerint adózik. Ugyanakkor az előző bekezdésben leírt elosztási hatásokat részben ellensúlyozza, hogy alacsonyabb jövedelem esetén a pótlólagosan kapott jövedelem határhaszna magasabb. Az adókedvezményeknek elosztásra gyakorolt hatása az egyik kulcskérdése a családi támogatások témakörének.

Az utóbbi évtizedekben az ezen a területen megfogalmazandó elméleti viták két csomópont köré rendeződtek. Az egyik a családoknak nyújtott támogatások pontos céljának a megfogalmazása, a másik pedig a hallgatók nagyobb pénzügyi önállóságra való törekvése és a közvetlenül a családoknak adott támogatások között feszülő ellentmondás.

A kulcskérdés az első esetben a következő: a támogatási politika célja a rászoruló családok megsegítése legyen, kiegyenlítve a családi jövedelemkülönbségeket, vagy azokat a költségeket mérsékelje, amelyeket az eltartott hallgató képvisel. Előbbi esetben a támogatás függ a családi jövedelmektől, utóbbi esetben pedig nem (ez a modell a gyakoribb.)

A regresszív újraelosztási hatást generáló adókedvezmények gyakorlati alkalmazásának valódi indokaihoz közelebb kerülhetünk, ha a rendszert politikai beágyazottságában értelmezzük. A magasabb jövedelmű családokból származó diákok jelentősen felülreprezentáltak a hallgatói népességben, s mivel e hallgatók és családjaik politikai szempontból igen aktívak és érzékenyek, nem tűnik megalapozatlannak a következő állítás: „az adókedvezményeknek nem elsődleges célja, hogy a hallgatók tanulmányait vagy megélhetési költségeit finanszírozza – ez ugyan a következményei között szerepel, de a politikai oka nem ez” (EC [1999], 3. fejezet C).

Az adókedvezményekkel és más módszerekkel operáló hallgató- és családtámogatási rendszerek egyik kétségtelen hátránya, hogy a különböző fajtájú segítségnek a legtöbb országban meglehetősen átláthatatlan, bonyolult rendszert alkotnak. Az 1986-os hol-

¹⁶ Azokban az országokban, ahol családi adózás intézményesült, további lehetőségek nyílnak az adókönyvtésekre (a családi kvóciens csökkentésével, az eltartottak számát figyelembe vevő alacsonyabb adókulcs alkalmazásával).

¹⁷ Amennyiben 10 ezer egység jövedelem 20 százalékos kulcs alapján adózik, 40 ezer egység jövedelem pedig 60 százalékos marginális kulccsal, 300 egység adóalap-csökkentés az első esetben 60 egység jövedelem-többletet generál ($300 \times 0,2$), a második esetben pedig 180-at ($300 \times 0,6$).

land reformot többek között igen erősen éppen a rendszer egyszerűsítésének a szándéka motiválta.

A gyakorlat. *Felsőoktatási költségekkel összefüggő adókedvezmények az európai országokban.* Az európai országokban a családi kedvezmények igénybevételének feltételei eléggé változók. Családi állapotot tekintve az eltartott státusnak általában feltétele, hogy a hallgató az adófizetőnek első ági leszármazottja legyen. Spanyolországban lehet unoka is az illető. Egyes országokban feltétel az egyedülállóság (a jogosult nem lehet házas).

Közös azonban két feltétel: a korhatár (25–30 évig, a medián 26 év), valamint az, hogy az eltartott jövedelme egy fix határ alatt legyen. Ez a határ azonban igencsak változó (1997-ben Ausztriába 254 euró, Spanyolországban 6778 eurónak megfelelő összeg).

Az európai országok adókönyítési módszereinek összefoglalását adja a 4. táblázat.

4. táblázat

A felsőoktatásban való részvétel költségeit enyhítő adókönyítési módszerek

A figyelembevétele módja	Adókedvezmény	Adómentesség	Adójóváírás	Családi adózási rendszerben igénybevett kedvezmények	A hallgatót nem eltartottként kezelik, nincs figyelembevétele
Egyösszegű	Németország	Belgium	Spanyolország, Franciaország, Olaszország, Ausztria, Portugália	Franciaország	–
Valósköltség-alapú	Olaszország, Portugália	–	–	–	–
Nem veszik figyelembe	–	–	–	–	Dánia, Hollandia, Finnország, Svédország, Nagy-Britannia, Norvégia

Forrás: EC [1999] I.3.2.

A családi kedvezményként jelentkező adómegettakarítás összege országonként rendkívül eltérő. A rendelkezésre álló empirikus adatok (a vizsgálatba bevont országok: Belgium, Spanyolország, Franciaország, Olaszország, Ausztria – 1995) alapján mértéke – az eltartottak számától függően (1–4 fő) – átlagosan 200 és 1300 euró között mozog (EC [1999]).

Családi pótlékok rendszere az európai országokban. Két markánsan különböző támogatási politika figyelhető meg a vizsgálatba bevont országok gyakorlatát tekintve: Dániában, Spanyolországban, Olaszországban, Hollandiában, Finnországban, Svédországban, az Egyesült Királyságban, Írországon, Norvégiában és Izlandon a családi pótlékot az eltartott 18. életévéig fizetik. A többi országban azonban a pótlék folyósítása – megfelelő feltételek fennállása esetén – ezután is folytatódhat: Belgiumban a korhatár 25 év, Németországban 27, Franciaországban 20, Ausztriában 27, Portugáliában 24 év.

Egyes országokban a családi pótlékra való jogosultságnak feltétele, hogy a hallgató munkajövedelme egy bizonyos limit alatt maradjon (Ausztria, Belgium). Másrészt (Ausztria kivételével) figyelembe veszik a gyermekek születési sorrendjét, ugyanakkor (Portugália kivételével) a szülők jövedelmét nem mérlegelik a támogatás odaítélésekor.

Három országra részletes becslések is rendelkezésre állnak a családi juttatások mértékére nézve. Franciaországban 1996-ban az adókönyvtételek 1,3 milliárd euróba kerültek, amely több mint 35 százaléka az összes hallgatótámogatásra fordított összegnek. Ha ehhez az összeghez hozzáadjuk az egyéb hallgatótámogatási formákat (szállás, utazás, társadalombiztosítás), az arány 75 százalékra emelkedik (ezzel az erre a célra fordított közösségi erőforrások GDP-hez viszonyított aránya 0,4 százalékra nő). Németországban a kölni székhelyű FIBS¹⁸ számításai szerint a családi támogatások a közösségi hallgatótámogatási kiadások kétharmadát teszik ki (ez a GDP-arányos mutatót 0,3 százalékra emeli). Amennyiben Portugáliában minden ilyen típusú támogatást figyelembe vennénk, becslések szerint a kiadások mértéke 3 és félszeresre emelkedne (41 millió euró helyett 141 millióra).

Egyéb állami támogatási formák. Ide a szállással, az étkeztetéssel, az utazással és az egészségügyi ellátással kapcsolatos állami segítségnyújtás formái tartoznak.¹⁹ A vizsgált országok hallgatótámogatási gyakorlatának történeti elemzése alapján kijelenthető, hogy a szubvencionált szolgáltatások nyújtása egyre kevésbé alkalmazott állami támogatási eszköz. Ez a tendencia kedvezőnek mondható, mivel a szubvencionált szolgáltatás mindenkit támogat, függetlenül rászorultságának mértékétől. Hatékonyabb és méltányosabb, ha a szolgáltatás árát valamiképpen piacosítják (vagy kvázipiacosítják), és az állam csak a rászorulóknak nyújt a szolgáltatás teljes körű igénybevételét lehetővé tevő szelektív és differenciált anyagi segítséget.

A magyar gyakorlatról röviden

A tanulmány záró részében – rövid történeti áttekintés után – a felállított elméleti tipológiában helyezzük el a magyar hallgatótámogatási rendszert. Ez a lépés azért fontos, mert a besorolás meghatározza a megvalósuló támogatási politika eszközeinek (azok mértékének és struktúrájának) az értékelését.

Közgazdasági-fiskális szempontból Magyarországon a hallgatói támogatások pénzügyi rendszere alapvetően a közvetett finanszírozás intézményei közé tartozik, amennyiben az állam a felsőoktatási intézményeket támogatja normatív alapon, és ebből kell az intézményeknek a diákjóléti kiadásaikat elosztaniuk.

A magyar felsőoktatásban tanuló hallgatóknak nyújtott állami pénzügyi segítséget az 1980-as évek végéig az arra jogosult és kötelezett minisztérium különböző jogcímenek külön-külön tervezte és folyósította (*Polónyi* [2002] 315. o.). Ezek alapján jutottak a tanulók ösztöndíjhoz, szociális támogatásokhoz, étkezési hozzájárulásokhoz (húspénz). A szociális támogatás elosztása a hallgatók szüleinek jövedelemigazolásán és az így megállapított jövedelemkategóriákhoz központilag rendelt támogatási összegeken alapult.

Bár ez a rendszer adminisztratív szempontból bonyolult volt (és emiatt többletköltségekkel működött), a méltányossági kritériumoknak jobban megfelel egy olyan segélyezési politika, amely központilag felállított jövedelemkategóriák és szelektív elvek alapján, címzett támogatásokban differenciáltan osztja szét a felhasználható közösségi forrásokat.

¹⁸ *Forschungsinstitut für Bildungs- und Sozialökonomie.*

¹⁹ Jelen keretek között nincs mód, hogy ezeket az elemeket részletesen ismertessem, minderről lásd *EC* [1999].

A jelenlegi, normatívára és helyi elosztásra alapozott finanszírozási modell nehezebben képes figyelembe venni a területileg és intézményi, képzési szintek szerint differenciált hallgatói csoportok eltérő szociális helyzetét. Nem méltányos, hogy ugyanakkora közösségi pénzekből finanszírozott forrástömeg álljon rendelkezésre egy elit fővárosi egyetem hallgatóinak támogatására, mint egy vidéki főiskolán (ugyanakkora hallgatói létszámot feltételezve).²⁰

A magyar gyakorlat elemeit vizsgálva, azt a következtetést vonhatjuk le – amennyiben a támogatási politikát a *hallgató pénzügyi függetlensége* vagy *eltartottsága*, valamint az *oktatás költségeihez való közvetlen egyéni hozzájárulás* vagy *közösségi hozzájárulás* ismérvei alapján próbáljuk elhelyezni –, hogy a jelenlegi rendszer a hallgatókat alapvetően nem eltartottként kezeli, emellett a felsőoktatási képzési költségek jelentékeny (és a jelenlegi tendenciákat figyelembe véve egyre jelentékenyebb) részét hárítja át a hallgatókra.

A besorolás egyik elemét tekintve sem tiszta a kép. A családi pótlék ugyan csak az eltartott 18 éves koráig jár, de a magyar adórendszer tartalmaz az eltartott felsőoktatási tandíjköltségeit családi szinten enyhítő elemet.²¹ Ennek ellenére – számításaim szerint – tartható az az állítás, amely szerint a magyar rendszerben az állami segítségnyújtás – a hallgatói hitelrendszer bevezetése óta különösképpen – a hallgatót célzó segélyekre és hitelekre koncentrálódik.

A besorolás második elemét tekintve szintén összetett a helyzet, mert hivatalosan a magyar felsőoktatásban a nappali tagozatos első diplomás képzésekben nem létezik a tandíj intézménye. Ugyanakkor a 2001–2002. évi tanévben a felsőoktatásban tanuló 349 ezer hallgató 45 százaléka költségtérítéses képzésben vett részt (a nappali tagozaton tanuló hallgatók körében ez az arány 15 százalék volt, az első diplomás képzés körében pedig 31 százalék – Oktatási Évkönyv 2001/2002). Figyelembe véve, hogy ezek a hallgatók *effektív* tandíjat fizetnek, úgy érzem, az állítás tartható.²²

Az ezzel a két ismérvvel jellemzett hallgatótámogatási rendszerben (*hallgató pénzügyi függetlensége és jelentékeny egyéni hozzájárulás az oktatási költségekhez*) kulcskérdés az állami támogatás mértéke az oktatási esélyegyenlőség megteremtése szempontjából. Elég-telen állami segítségnyújtás esetén a családi anyagi és kulturális háttér szerepe felerősödik, és szűkíti a felsőoktatáshoz való hozzáférést, ennek minden, a mobilitási esélyekre gyakorolt negatív következményével együtt. Az így a felsőoktatásba bekerült (szelektált) hallgatók állami támogatása pedig elkerülhetetlenül fokozza az erre a célra szánt állami erőforrások társadalmilag regresszív újraelosztó hatását.

Kedvező ugyanakkor, hogy a jelenlegi rendszerben már léteznek azok a lehetőségek és alapvető intézmények, amelyekkel a hallgatók állami támogatását hatékonyabbá és méltányosabbá tehetnénk. A következőkben részletesen bemutatjuk a magyar állami hallgatótámogatási rendszer elemeit, abban a struktúrában, ahogy a nemzetközi gyakorlat esetében tettük.

²⁰ Ugyanakkor – megfelelő szakmai kontroll híján – az a méltányossági szempontból védhető megoldás sem érvényesülhet, amely a segélyeket a különböző hallgatói csoportok között a megélhetési költségek arányában differenciálná.

²¹ A hatályos személyi jövedelemadó törvény alapján [36. § (1) bekezdés]: annak a magánszemélynek, akinek a neve az igazoláson befizetőként szerepel – a befizetésről a hallgató és a befizető magánszemély nevére kiállított igazolás készül –, az összevont adóalap adóját csökkenti a felsőoktatási intézmény hallgatójának tandíja és/vagy költségtérítése címén megállapított összegnek a 30 százaléka, de legfeljebb hallgatónként az adóévben 60 ezer (tanulmányi hónapoként 6 ezer) forint.

²² Annak elismerése, hogy jelenleg Magyarországon a felsőoktatási képzési költségekhez történő egyéni hozzájárulások mértéke magas, két szempontból is fontos: egyrészt nem lenne méltányos a támogatási rendszer esetleges átalakítása során nem figyelembe venni ezt a hallgatók számára ténylegesen felmerülő jelentékeny költségelemet, másrészt az sem lenne igazságos, ha a költségtérítéses képzésben való részvétel lehetősége – jövedelmi korlát miatt – csak bizonyos jövedelmi társadalmi csoportok családjáiból származó hallgatók részére lenne elérhető.

A támogatási forma elemei

A magyar hallgatótámogatási rendszerben – a vizsgált országok általános gyakorlatához hasonlóan – mind a segélyek, mind a hallgatói hitelek intézménye megtalálható.

A *segélyekre* szánt közösségi forrás fő eleme a hallgatói normatíva, amelyet az állami költségvetés évente állapít meg. Ennek mértéke 1993–1997 között évi 65 ezer forint volt minden első alapképzésben, illetve szakirányú továbbképzésben részt vevő nappali tagozatos hallgató számára. Ezt az összeget 1998-ban 70 ezer forintra emeltek, majd négy évig változatlan szinten tartották. 2002. szeptember elsejétől a hallgatói normatívát 30 százalékkal megemelték (91 ezer forintra), amely az 1998 óta felhalmozódott értékvesztést sem fedezte (összességében 1993 és 2002 között a támogatás reálértéke a töredékére esett).

A hallgatói normatívát a felsőoktatási intézmények szabályzatában rögzített elvek alapján a hallgatói önkormányzatok osztják el, eldöntve, hogy milyen jogcímenek (tanulmányi ösztöndíj, szociális segély, jutalom, szakmai gyakorlat esetén annak időtartama alatt adott költségtérítés stb.) és milyen mértékű differenciálással osztják ezt el a hallgatók között. A jogcímek körét a 83/1995 számú kormányrendelet szabályozza.²³ A hallgatók számára elérhető további segítségek (Esély Közalapítvány, Bursa Hungarica-ösztöndíj) mértéke nem jelentős.²⁴

A támogatási formák másik kulcseleme a 2001-ben bevezetett, alanyi jogon járó, jövedelemarányos törlesztésű *hallgatói kölcsön*, amelynek tíz hónapra folyósítható maximális összege 2002. szeptember elsejétől 250 ezer forint.

Tisztán piaci alapon megszervezett hallgatói hitelrendszer esetén a finanszírozó a nem fizetésből és a törlesztés szüneteltetéséből adódó veszteségeket kamatfelárként a kockázati közösségre áthárítja. Jelenleg a magyar rendszer nem ezt az elméleti modellt követi, mert a kockázati kamatprémiumot és az adminisztratív költségeket fedező kamatfelárat (4,5 százalékban maximálva mértékét) az állam 2003-ig átvállalta. Így a hallgatói kölcsön egy része „segély”, állami transzfer, amelyet minden hitelt felvevő hallgató alanyi jogon megkap. Ez a kamatpolitika nemzetközi viszonylatban szokatlan, és az elméleti kritériumokkal is szembe megy (minderről részletesen lásd Majer [2002]).

A támogatás forrásai

A magyar hallgatótámogatási kiadásokat döntő részben központi forrásokból finanszírozzák. A központi állami segítségnyújtáson kívül más forrásokból a hallgatók alig részesülnek segítségben. A társadalmi ösztöndíjasok, illetve az alapítványokon keresztül eljutta-

²³ A jogszabályt 2002. szeptember elsejei hatállyal némiképp módosították. A támogatások (hallgatói és kollégiumi normatíva, lakhatási, tankönyv- és jegyzettámogatás, a köztársasági ösztöndíj, valamint a doktoranduszhallgatók ösztöndíja és ezek tankönyv- és jegyzettámogatása) az úgynevezett hallgatói előirányzati keretbe tartoznak. Ennek felhasználásról továbbra is a hallgatói önkormányzatok döntenek, de előírás, hogy a keretösszeg 50 százalékát tanulmányi ösztöndíjakra kell fordítani, a szociális és lakhatási támogatás pedig a keretösszeg 8–25 százalékát allokálhatja. A lakhatási támogatást a nem állami kollégiumokban elhelyezett hallgatók kaphatják (az állami kollégiumokba jelentkezett, de oda fel nem vett hallgatók legalább negyedét ilyen támogatásban részesíteni kell).

²⁴ A hátrányos helyzetű, de legalább jó tanulmányi eredményű hallgatók az Esély Közalapítványon keresztül juthatnak segítséghez, ha a család egy főre jutó jövedelme nem éri el az öregségi nyugdíjminimum 80 százalékát. A juttatás összege a mindenkori minimálbér 30–100 százaléka. 2000-ben vezette be a kormány a Bursa Hungarica felsőoktatási ösztöndíjrendszert. A támogatást igénylő hallgatók havonta 6500 forintot kapnak, ám ebből a minisztériumi támogatás mindössze 700 forintot tesz ki. Az ösztöndíj több mint a felét az önkormányzatoknak kell hozzájárulásként kifizetniük, 2300 forintot pedig a felsőoktatási intézményeknek kell a hallgatói normatívából kigazdálkodniuk.

tott hallgatótámogatások marginális szerepet játszanak (a társadalmi ösztöndíjak száma – folyamatos csökkenés mellett – néhány száz fő; *Polónyi* [2002]). Az intézmények nem működtetnek saját ösztöndíjrendszereket, az üzleti szféra szponzortevékenysége ezen a területen ismeretlen, és nem működik széles körben a végzett hallgatók hálózatának (alumni) intézménye sem. Ezeket a segítségnyújtási formákat az állam célzott támogatásokkal, kedvezményekkel bátoríthatná.

A jogosultság elemei

Általános feltételek. A magyar hallgatótámogatási rendszer a nappali tagozatos, első diplomás képzésre koncentrált, amely megegyezik a fejlett nyugat-európai országok általános gyakorlatával, és megfelel az elméleti alapelveknek is. További diplomák megszerzésének állami támogatása (transzferek, vissza nem térítendő támogatások formájában) nem lenne legitimált, de a piaci alapú hitelrendszerbe (annak egységes kockázati közösségébe) – megfelelő alapvető kritériumok teljesítése esetén (például korhatár) – beléphetnének másoddiplomások is.

Jövedelemvizsgálat. A segélyezésre szánt állami erőforrások elosztásának magyar gyakorlata sem az elméleti kritériumoknak, sem a nemzetközi vizsgálatba bevont országok gyakorlatának nem felel meg. Bár a hallgatói önkormányzatok jövedelmi szempontokat is figyelembe vesznek az elosztás elveinek meghatározásában, ez a szerkezet nem teremti meg a támogatás hatékony és méltányos allokálásának lehetőségét. Az új jogszabály is inkább a tanulmányi teljesítmény ösztönzésére koncentrált, amennyiben a hallgatói önkormányzatokat arra kötelezi, hogy hallgatói előirányzat felét ilyen célra folyósítsák. Bár a tanulmányi teljesítmények monitorozása és az ehhez kötött jogosultság a vizsgált országok között általános, ez ott általában egy minimumszint meghúzását jelenti. E felett a támogatások allokálásában nem differenciáló elv a tanulmányi teljesítmény (ennek ösztönzésére nem ezt az eredendően szociálpolitikai elemet használják, sőt inkább igyekeznek ezt attól függetleníteni).

Korhatár. Ez a limit a hallgatói hitelek esetében effektív a magyar hallgatótámogatási rendszerben. A hiteligénylőnek 35 évesnél fiatalabbnak kell lennie. A korhatár felállítására a hitel visszafizethetősége miatt van szükség, ennyiben ez a korlátozás ésszerű. A szabályozásba integrálni lehetne a méltányos elbírálás lehetőségét minősített esetekre (könnyen elképzelhető és modellszámításokkal is igazolható, hogy bizonyos esetekben – és a keresetek emelkedésével – ezen kor után felvett hallgatói hitel is nagy biztonsággal visszafizethető a munkaképes kor végének eléréséig; *Berlinger* [2002]).

Tanulmányi teljesítmény. Mivel az elosztási elvek decentralizáltak, nehéz bármilyen általános megállapítást tenni ezen ismérv alapján. Általánosnak tekinthető az a magyar gyakorlat, hogy bizonyos minimális tanulmányi teljesítmény alatt a hallgató nem részesülhet (rászorultság esetén sem) állami támogatásokban. Ugyanakkor ez a limit (bár intézménye válogatja) általában nehezen alulmúlható.

Csak a beiratkozott hallgató részesülhet segélyekben és hitelekben. Ebben a tekintetben a magyar szabályozás illeszkedik a vizsgálatba bevont országok gyakorlatához. A jogosultsági idő szigorúan limitált, és az adott szak elvégzéséhez törvényileg meghatározott szemeszterek számához kötött. Így az évet halasztott vagy évismétlésre kényszerülő hallgatók támogatásokat nem vehetnek igénybe.

A hitelben és a segélyekben részesülők arányai – a segítség mértéke. Ez a jellemző – hasonlóan a nemzetközi elemzéshez – a magyar gyakorlatnak is kulcseleme. A 3. táblázat alapján a következő megállapításokat tehetjük a magyar segélyek és hitelek mértékére és az ezekben a támogatásokban részesülő hallgatók arányaira.

1. A legszembetűnőbb, hogy a magyar segélyek mértéke aránytalanul a legalacsonyabb a vizsgált országok között: a vizsgálatba bevont országok átlagának 15 százalékát (280 euró *versus* 1933) sem éri el (a megélhetési költségekben nem létezik ekkora különbség).

2. Szintén szokatlan, hogy a magyar nappali tagozatos hallgatók 99 százaléka (!) részben valamilyen állami támogatásban, azaz a segélyek mindenkinek (nyilván eltérő mértékben, de) szinte alanyi joggal járnak. Ez – ismerve a magyar hallgatói népeség társadalmi szerkezetét – hatékonytalan és méltánytalan közösségi erőforrás-allokációt feltételez. A hallgatók számára elérhető segélyek összegének szórása már az abszurditás határát közelíti (lásd például *Dobszay [2002]*).

3. A hitelek mértéke közelít az európai átlaghoz (1000 euró *versus* 1978), de így is annak csak mintegy fele. A hiteleket felvevő hallgatók aránya szintén közelít a nemzetközi mutatószámhoz (3. táblázatban 12 százalékos EU-átlag szerepel szemben a magyar 28 százalékkal, ha azonban csak azokat az európai országokat átlagoljuk, amelyekben létezik és effektív a hallgatói kölcsön intézménye, akkor a nemzetközi átlag majdnem eléri a 38 százalékot. A magyar arány feltételezhetően növekedni fog).²⁵

4. Az elméleti (és számos országban a gyakorlatba is átültetett) 50-50 százalékos arányt tekintve, 2001–2002 között a magyar rendszer nem volt megfelelő: a segély–hitel aránya átlagosan 28–72 százalékra rúgott a hitelek javára, az európai 50-50 százalékkal szemben. Ebből azonban nem az következik, hogy csökkenteni kell az elérhető hallgatói hitelek nagyságát, hanem az, hogy a hallgatói hitel intézménye mellé szükséges lenne felépíteni egy jövedelemfüggő, szociális alapon szelektív segélyezési rendszert. Ennek hiányában ugyanis a hallgatói hitelek önmagukban nem látják el az oktatási esélyegyenlőség megteremtésének feltételét.

Ezekből a szempontokból tekintve kétségtelenül pozitív lépés a hallgatói normatíva 30 százalékos emelése (de mértéke még így is elégtelen). Ezáltal nemcsak a segélyezésre rendelkezésre álló forrástömeg növekedett, hanem a segély–hitel arány is jobban kiegyenlítődött.²⁶ A segélyek – mind az intézmények közötti, mind az intézményeken belüli – elosztásának módja azonban a forrásbővülés hatékonysági és méltányossági előnyeit jelentős mértékben lerontja.

Összefoglalás – szempontok a magyar hallgatótámogatási rendszer átalakításához

Általánosan elfogadott szociálpolitikai alapelv, hogy a felsőoktatáshoz való hozzáférés nem függhet a hallgató, illetve a hallgató családjának jövedelmi helyzetétől. Az állam legitimált feladata, hogy az oktatási esélyegyenlőség méltányossági kritériumát közösségi forrásokból hatékonyan kielégítse. A nemzetközi tapasztalatok tükrében többek között arra kerestük a választ, hogy ennek az univerzálisan elfogadott princípiumnak mennyiben felel meg a magyar hallgatótámogatási rendszer. Következtetésünk szerint a jelenlegi magyar állami hallgatótámogatási rendszer mindkét kulcseleme (a hitelezési és segélyezési alrendszer) komoly méltányossági és hatékonysági problémával küzd.

²⁵ A hallgatói hitel törleszthetőségével (az adóteher relatív mértékével) kapcsolatban felhívjuk a figyelmet arra az implicit összefüggésre, amelyet a 3. táblázat sugall: Magyarországon a felvehető hitel fele az európai átlagnak, ám a fizetések nem érik el ezt az arányt. Így értelemszerűen a (jövedelemarányos) törlesztési idő – a referenciaországokhoz képest – elnyúlik.

²⁶ Kevesebb szó esik róla, de a normatíva emelésével bizonyos hallgatói díjak automatikusan emelkedhetnek. A vonatkozó jogszabály a kollégiumi térítési díjakat a normatíva összegéhez köti (annak 5 százalékában maximálhatja mértékét): éves szinten ez 10 500 forint többletkiadást okozhat a rászoruló hallgatóknak.

A nemzetközi hallgatótámogatási rendszerek történeti fejlődését vizsgálva, arra a következtetésre juthatunk, hogy tudatos társadalompolitikai tervezéssel a nemzetközi tapasztalatoknak és elméleti elveknek megfelelő hatékony és méltányos állami hallgatótámogatási rendszer – az adott társadalom történeti és más speciális szempontjainak figyelembevétele mellett is – kidolgozható és bevezethető. Következésképpen megfelelő változtatásokkal a magyar hallgatótámogatási rendszer is elmozdítható lenne egy hatékonyabb és méltányosabb elosztási minta felé (ez nemcsak a támogatásra rászorulóknak, hanem az egész társadalom érdeke.) A hallgatói segélyezési rendszerrel összhangban megtervezett hallgatói hitelrendszer úgy növelhetné a hallgatói részarányt a felsőoktatás finanszírozásában, hogy az oktatási esélyegyenlőség alapelvét nem sértené.

Az állami hallgatótámogatási formák elméleti szempontokat és a nemzetközi gyakorlatot figyelembe vevő oktatás-gazdaságtani elemzésével a magyar rendszerre vonatkozóan a következőket állapíthatjuk meg.

1. Mindenképpen szükséges lenne, hogy a hallgatók segélyezésére, támogatására fordított összegek meghatározásában és elosztásában érvényesüljön az oktatás-gazdaságtani szemlélet. Sem a kitűzött célok, sem az adóforintok elköltése szempontjából nem szerencsés, ha a közösségi forrásokat az esetlegesen rendelkezésre álló (illetve állított) pénzügyi eszközök és a napi politikai érdekek határozzák meg. Rendelkezésre állnak olyan kvantitatív eszközök és elméleti modellek, amelyekkel a legitimált állami feladatok optimalisan valósíthatók meg.

2. A magyar hallgatótámogatási rendszer többletforrásokkal bővült a diákhitelrendszer 2001. évi bevezetésével és a 2002. szeptemberétől 30 százalékkal megemelt hallgatói normatívával. A diákhitelrendszer – minden pozitív eredményét és tulajdonságát tekintve – kamatpolitikájában alapvetően elhibázott, valamint számos más méltányossági hiátussal küzd. A magyarországi segélyezési rendszerben pedig a rendelkezésre álló erőforrások elosztási módja eredendően méltánytalan, és rontja a támogatási rendszer hatásfokát.

3. Szükséges lenne – a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan – a különböző hallgatósegélyezési formák (elsősorban a hitel- és segélyrendszer) összehangolása. Önmagában egyik eszköz sem képes a hallgatók támogatását minden elméleti kritériumnak megfelelően kielégíteni. A két támogatási forma arányának megállapítása szempontjából hüvelykujjszabály lehet a már több EU-ország gyakorlatában is megvalósított, illetve deklarált 50–50 százalékos arány.

Hivatkozások

- BERLINGER EDINA [2002]: A jövedelemarányos törlesztésű diákhitel egyszerű modellje. Közgazdasági Szemle, 12. sz.
- CHAPMAN, B. [2001]: Australian Higher Education Financing: Issues for Reform. Centre for Economic Policyresearch, Discussion Papers, No. 434.
- CONKLIN, K. D. [1998]: Federal Tuition Tax Credits and State Higher Education Policy – A Guide for Policy Makers. National Centre for Public Policy and Higher Education www.highereducation.org.
- DOBSZAY JÁNOS [2002]: Képzőképesség. HVG, augusztus 24.
- EC [1998]: Key Data on Education in EU. Office for Official Publications of the European Community, European Commission, Luxembourg.
- EC [1999]: Key Topics in Education. Volume I, Financial support for students in higher education in Europe, Trends and debates. European Commission, Luxembourg, 260 o.
- GREENAWAY, D.–HAYNES, M. [2000]: Funding Universities to Meet National and International Challenges. University of Nottingham, School of Economics, Policy Report.

- HECS [2003]: Higher Education Contribution Scheme (HECS) – Information 2003; Higher Education Contribution Scheme, www.hecs.gov.au.
- HEFCE [2000]: Funding higher education in England. How the HEFCE allocates its funds. Higher Education Funding Council for England, London.
- HRUBOS ILDIKÓ [2000]: Új paradigma keresése az ezredfordulón. *Educatio*, 1. sz.
- JOHNSTONE, D. B. [1991]: The Costs of Higher Education. Megjelent: *Altbach, P. G.* (szerk.): *International Higher Education – An Encyclopedia*. Garland Publicity New York # London.
- JOHNSTONE, D. B. [2001]: Financing and Management of Higher Education. www.worldbank.org.
- KSH [2001]: Magyar Statisztikai Évkönyv. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- MACE, J. [1992]: Economics of Higher Education. Megjelent: *Clark, B. R.–Neave, G. R.* (szerk.): *The Encyclopedia of Higher Education. Volume 2. Analytical Perspectives* edited by Pergamon Press, Oxford, 896–907.o.
- MAJER BALÁZS [2002]: A magyar hallgatói hitelrendszer – elméleti szempontok és nemzetközi összehasonlítás. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz.
- Oktatási Évkönyv 2001/2002. Oktatási Minisztérium, Budapest, 2002.
- POLÓNYI ISTVÁN [1996]: A felsőoktatás gazdasági jellemzői. Oktatókutató Intézet, Budapest.
- RÓBERT PÉTER [2000]: Bővülő felsőoktatás: ki jut be? *Educatio*, 1. sz.
- SEMJÉN ANDRÁS [1992]: A magyar felsőoktatás fejlesztése és finanszírozása: egy reformelképzelés. *Esély*, 6. sz. 115–126. o.
- SEMJÉN ANDRÁS [2003a]: Finanszírozási csatornák – állami támogatás a felsőoktatás állami finanszírozásában (munkaanyag).
- SEMJÉN ANDRÁS [2003b]: A tandíj kérdése. (Megjelenés alatt).
- STIGLITZ, J. E. [2000]: A kormányzati szektor gazdaságtana. KJK–Kerszöv, Budapest.
- WOODHALL, M. [1990]: Student Loans in Higher Education. International Institute for Educational Planning, UNESCO, Párizs.
- WOODHALL, M. [1992]: Financial Aid: Student. Megjelent: *Clark, B. R.–Neave, G. R.* (szerk.): *The Encyclopedia of Higher Education Volume 2. Analytical Perspectives*. Pergamon Press, Oxford, 1358–1367. o.
- WORLD BANK (2002): *Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary. Education. A World Bank Report*, Washington D.C., xxxi + 204 o.